

له سه‌ره‌تای ژبانی خوینده‌وارمیدا ماوه‌یه‌ک خه‌ریکی
 لیکۆلینه‌وه بووم له‌کیش و قافییه له شیعرێ کوردیدا.
 کیش و ئاوازم به‌دوو جه‌وه‌ری سه‌ره‌کی دانا بۆ شیعر. له
 پاشانا کۆششی زانستیم ته‌رخان کرد بۆ میژووی ئەدهب.
 لهم دوا‌یه‌دا کارگه‌رانی کۆواری «پامان» پرووی پێزیان
 لێنام، ئاره‌زووی ئەوه‌یان هه‌بوو وتاریکیان بۆ بنووسم
 له‌سه‌ر خالبه‌ندی، چونکه پێوه‌ندی به‌ کیش و ئاوازی
 شیعره‌وه هه‌یه. هه‌رچه‌نده خۆم به‌ پسپۆری ئەم مه‌یدانه
 نازانم، به‌لام نه‌متوانی ئاره‌زوویان په‌ت بکه‌مه‌وه، ئەم
 بۆچوونانه‌م لهم لاو له‌ولای زانیاری خۆم لهم باب‌ه‌ته‌وه
 کۆکرده‌وه و لێره‌دا ده‌یانخه‌مه‌هه‌ پروو.
 بربارو بۆچوونه‌کانی ئەم باسه‌ وه‌ک پرۆژه‌یه‌ک خۆیان
 ده‌نوێن و نه‌بوون به‌ تیۆر، له‌به‌ر ئەوه‌ باسه‌که‌ ئەوه
 هه‌لده‌گرێ گه‌توگۆی زۆری له‌سه‌ر بکری.

پێشه‌کی

له سه‌ره‌تادا که ئەلفویتی عه‌ره‌بی په‌یدا‌بوو بۆ
 تۆمارکردنی قسه‌، له هه‌موو جۆره نووسینی‌کدا (شیعر و
 په‌خشان) خالبه‌ندی نه‌بووه. له قورئاندا ئەو رێستانه‌ی
 مانای ته‌واویان گرتۆته‌خۆ ناویان ناوه «ئایه‌ت» و له
 کۆتایی رسته‌که ژماره‌یان بۆ داناوه. بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر
 نووسینی عه‌ره‌بی بۆ خالبه‌ندی بووه و رسته‌کان
 به‌سه‌ریه‌که‌وه نووسراونه‌ته‌وه.

ئەو میلله‌تانه‌ی به‌هۆی ئایینی ئیسلامه‌وه ئەلفویتی
 زمانی عه‌ره‌بیان کرد به‌ ئەلفویتی زمانی نه‌ته‌وه‌بیان،
 ده‌بوو ده‌سکاری له‌ ده‌نگی تپیه‌کانی ئەلفویتی عه‌ره‌بییه‌که

خالبه‌ندی له شیعرێ کلاسیکی کوردیدا

مارف خه‌زنه‌دار

بکه‌ن و وینه‌ی هه‌ندی له تیپه‌کان (ده‌نگدارو بێ ده‌نگه‌کان) بگۆڕن بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ ئه‌و ده‌نگانه بگۆنجه‌ین، ئه‌وانه‌ی له‌ ئه‌لفویتی ئه‌و میلله‌تانه‌دا به‌رچاو ده‌که‌ون و له‌ ئه‌لفویتی عه‌ره‌بیدا وینه‌یان نییه‌. ئه‌و میلله‌ته‌ تازه‌ موسوڵمانانه‌ش وه‌کو عه‌ره‌ب له‌سه‌ره‌تادا خاڵبه‌ندی له‌ نووسینیاندا نه‌بووه‌.

ئه‌وه‌کاته‌ی خاڵبه‌ندی له‌ناو نووسینی عه‌ره‌بی په‌یدا بوو، ته‌نیا په‌خشانی گه‌رتوه‌، له‌ شیعره‌دا به‌کار نه‌ده‌هێنرا. مه‌به‌ست لیته‌دا شیعره‌ی ستوونیه‌ی له‌سه‌رکێشی به‌حری عه‌رزووی و یه‌کێتی سه‌روا. ئه‌م جو‌ره‌ شیعره‌ له‌دوای سه‌ره‌له‌دانی «شیعره‌ی نوێ» و تائێستاش خاڵبه‌ندی تێدا به‌کار نه‌هێنری.

پێش ئه‌وه‌ی دیاردی نه‌بوونی خاڵبه‌ندی له‌ شیعره‌ی کلاسیکی نه‌ته‌وه‌کانی رۆژه‌ه‌لاتی نزیک و ئاسیای ناوه‌راست و قه‌فاس و به‌تایبه‌تی کوردیش هه‌ندی رۆن بکریته‌وه‌- چونکه‌ مه‌به‌ستی بنچینه‌یی ئه‌م باسه‌یه‌- پێویسته‌ چاوێک به‌خشیتری وه‌ک نمونه‌ به‌شیعره‌ی کلاسیکی کێشی به‌هره‌کانی عه‌رزووز و یه‌کێتی سه‌روای ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بی و ئه‌ده‌بی هه‌ندی له‌ نه‌ته‌وه‌ موسوڵمانه‌کانی دیکه‌، به‌ تایبه‌تی هاوسێکانی کورد.

شیعره‌ی عه‌ره‌بی

شیعره‌ی کلاسیکی عه‌ره‌بی، ئه‌وه‌ی به‌رچاوی ئێمه‌ که‌وتوه‌، خاڵبه‌ندی له‌ چاپکردنیدا به‌کار نه‌هێنراوه‌. به‌ ده‌گمه‌ن قیژگول (،) و هه‌ندی جاریش نیشانه‌ی پرسیار (؟) یان سه‌رسوڕمان (!) به‌کاره‌یتراون. لیته‌دا وه‌ک نمونه‌ باس له‌ دیوانی شیعره‌ی سێ شاعیری گه‌وره‌ و ناودار ده‌که‌ین، له‌ رۆژگارانی جیاوازی میژووی رۆشنایی عه‌ره‌بیدا ژیاون.

۱- دیوانی ئه‌بو ته‌مام (۷۸۸-۸۴۵ز): ئه‌م دیوانه‌ بریتیه‌ له‌ ۹۷۶ لایه‌ره‌. له‌ سه‌رانه‌ری ئه‌و دیوانه‌ گه‌وره‌یه‌دا، چهند جاریک له‌ نیشانه‌کانی خاڵبه‌ندی وه‌کو (،) و (:) و (؟) و (!؟) به‌کاره‌یتراون.

۲- دیوانی ئه‌لموته‌نه‌بی (۹۱۵-۹۶۵ز): له‌م دیوانه‌ چواره‌رگییه‌دا که‌ له‌ ۱۶۳۶ لایه‌ره‌ پێک هاتوه‌، هه‌یچ جو‌ره‌ خاڵبه‌ندییه‌ک له‌ چاپیدا به‌کار نه‌هێنراوه‌.

۳- دیوانی مه‌عرووف ره‌سافی (۱۸۷۷-۱۹۴۵ز): له‌م دیوانه‌ چواره‌رگییه‌دا که‌ له‌ ۶۸۹ لایه‌ره‌ پێک

هاتوه‌، هه‌یچ جو‌ره‌ خاڵبه‌ندییه‌ک له‌ چاپیدا به‌کار نه‌هێنراوه‌. بۆشایی نیوان وشه‌کان فراوانه‌، بلاکه‌ره‌وه‌ (واوی عه‌تفی) به‌ وشه‌ی پاش خۆیه‌وه‌ نووساندوه‌وه‌.

شیعره‌ی فارسی

شیعره‌ی کلاسیکی فارسی له‌رووی به‌کاره‌یتانی خاڵبه‌ندییه‌وه‌ پێره‌ی شیعره‌ی عه‌ره‌بی کردوه‌ و به‌گشتی نیشانه‌کانی خاڵبه‌ندی تێیدا به‌کار نه‌هێنراوه‌. بۆ به‌لگه‌ له‌م ماوه‌یه‌دا باس له‌ تۆمارکردنی به‌ره‌مه‌ی شیعره‌ی دوو شاعیری ناسراوی فارس ده‌که‌ین له‌ رووی به‌کاره‌یتانی خاڵبه‌ندییه‌وه‌.

۱- چیرۆکی شیعره‌ی شانامه‌ی فیرده‌وسی (۹۶۰-۱۰۲۵ز): له‌ سه‌رانه‌ی ئه‌م داستانه‌ گه‌وره‌یه‌ی له‌ چهند به‌رگیکی پێک هاتوه‌، هه‌یچ جو‌ره‌ نیشانه‌یه‌کی خاڵبه‌ندی تێیدا به‌کار نه‌هێنراوه‌، وشه‌ی پرسته‌ی شیعره‌کان له‌ پال یه‌کتیدا نووسراونه‌ته‌وه‌.

۲- به‌ره‌مه‌ شیعریه‌یه‌کانی مه‌ولانا جه‌لاله‌دینی رۆمی (۱۲۰۷-۱۲۷۳ز)

(أ) کوللیاتی دیوانی شه‌مسی ته‌هریزی: خاڵبه‌ندی له‌م دیوانه‌دا به‌کار نه‌هاتوه‌، تاكو ته‌را نیشانه‌ی پرسیاری (؟) به‌رچاو ده‌که‌وی، هه‌روه‌ها له‌ هه‌ندی له‌ ته‌رسیعه‌کاندا (ترصیع، مرصع) له‌ که‌رت کردنی نیوه‌ دێره‌ شیعره‌کان که‌ وه‌ستانیان تێدا یه‌، به‌ قیژگول (،) جیاکراونه‌ته‌وه‌:

____، ____، ____
____، ____، ____

(ب) مه‌تنی کامیلی مه‌سنه‌وی مه‌عنه‌وی: به‌هه‌یچ جو‌ری له‌م به‌ره‌مه‌ شیعریه‌ گه‌وره‌یه‌دا خاڵبه‌ندی به‌کار نه‌هاتوه‌.

شیعره‌ی تورکی عوسمانی

شیعره‌ی کلاسیکی تورکی عوسمانی له‌ ده‌ستووری خاڵبه‌ندی شیعره‌ی عه‌ره‌بی و فارسی نه‌چۆته‌ ده‌ره‌وه‌. به‌م پێیه‌ به‌گشتی نووسه‌رانی دیوانی شیعره‌ و هه‌موو به‌ره‌مه‌یه‌کی شیعره‌ی کلاسیکی بایه‌خیان به‌ خاڵبه‌ندی نه‌داوه‌ له‌ تۆمارکردنی به‌ره‌مه‌کانیاندا. له‌م ماوه‌یه‌دا باس له‌ دوو به‌ره‌مه‌ی شیعره‌ی کلاسیکی ده‌کری که‌ له‌ سه‌ر

کیشی به حره کانی عهرووز هۆنراونه تهوه، ههروهه باس له بهرهمه مێکی «شیعری نوێ» ش دهکری که له سههر کیشی سیلاب (په نجه، برگه، کهرت) رێک خراون.

۱- توحفه ی وههبی: دیوانیکی شیعییه، پێشهکی و پاشهکییه که ی بریتیه له دوو قهسیدهی درێژی مهسنهوی، له نیوانیاندا شاعیر کۆمه لێک غه زه له قهسیدهی تۆمار کردووه. ههولێ داوه سهروای ههموو دهنگی تیهپه کانی ئهلفویتی زمانی عه ره بی و زمانی تورکی عوسمانی له ناو دیوانه که دا هه بن. له م بهرهمه مه دا خالبه ندی به کارنه هاتووه.

۲- سپاره کانی موعه لیم ناجی رۆشنیری ناوداری تورک، بریتیه له نو کتیب، حه وتیان خۆی دا بناون، دووانیان ئاماده ی کردوون بۆ چاپ. کتیه کان قوتابخانه یین، کۆمه لێک بهرهمه می ئه ده بی که شیعی و په خشانیان تیدا بلاو کراوه تهوه به زمانانی تورکی عوسمانی و فارسی، وهک سههرچاوه یهک بۆ زانیاری په یادکردن له بابته ئه ده بی تورکییه وه. شیعه تورکی و فارسیه کان ستوونین و له سههر کیشی به حره کانی عهرووز هۆنراونه تهوه. به ههچ جوژی خالبه ندی یان تیدا به کارنه هیتراوه.

۳- له وکاته ی شیعی کلاسیکی تورکی عوسمانی له خالبه ندی دوور که وتوته وه و نیشانه کانی به کارنه هیتراوه، له «شیعی نوێ» ی تورکیدا خالبه ندی به کارهاتووه. بۆ به لگه کۆمه له شیعی «ربابی شکسته» ی توفیق فیکرت، وهک نمونه یهکی شیعی نوێ، زۆریه نیشانه کانی خالبه ندی به کارهاتووه، وهکو ، : ... ؟ ؟ ؟ ! - « » ()

شیعی کوردی

به پێچه وانه ی شیعی کلاسیکی عه ره بی و فارسی و تورکی عوسمانی، شیعی کلاسیکی ستوونی و عهرووزی کوردی له دیالیکتی کرمانجی باکوور و باشووردا ههردوو سیستمی به کارهیتان و به کارنه هیتانی خالبه ندی ده که ویتته بهرچاو. ئایا ههردوو سیستمه که راستن؟ ئه گه ره یه کیکیان راست یی، کامه یانه؟ به کارهیتانی خالبه ندی، یان به کارنه هیتانی؟ پێویسته لێره دا هه ندی ئه دگاری ههردوو سیستمه که روون بکریته وه.

به کارنه هیتانی خالبه ندی

۱- یه کی له چاپه زانستییه کانی دیوانی مه لای جزیری (۱۵۶۷- ۱۶۴۰ ز) ئه وه یه که ته حسین ئیبراهیم دۆسکی له رووی راست نووسین و ئیملاوه ئاماده ی کردووه و بلاوی کردۆته وه. له م چاپی دیوانه دا به ههچ جوژی خالبه ندی به کارنه هاتووه. بلاو که ره وه بۆ ئه وه ی له قیژگول رزگاری بیی، له شیعه موره سه سه که اندا، ههردوو له تی دیره شیعه ره کانی به و نیشانه یه جیانه کردۆته وه وهک له زۆریه ی تۆماری شیعی کلاسیکی ده که ویتته بهرچاو، به لکو ته وای دیره شیعه ره که ی کردووه به چوار له ت بۆ ئه وه ی له قیژگول رزگاری بیی. وهکو له نووسینی ئه م دیره شیعه ره دا ده رده که وێ:

ساقی کو دی مه هوش بتن کاکول ژ شیتا رهش بتن
قه رقف بلا ناتهش بتن ئه م دی ب وێ دل کین علاج

که چی له دیوانی مه لای جزیری و شیعه ئاساییه کانی دیکه ی شاعیرانی کورد، به م جوژه تۆمار کراوه:

ساقی کو دی مه هوش بتن ، کاکول ژ شیتا رهش بتن
قه رقف بلا ناتهش بتن ، ئه م دی ب وێ دل کین علاج

له گه ل ئه وه ی وینه ئه ندازیارییه که ی دووه میان له ئه وه ی ته حسین دۆسکی له تۆمارکردنی ئه م جوژه شیعه باوتره، به لام ههردووکیان راستن.

۲- دیوانی شیخ رهزای تاله بانی ئه وه ی شوکور مسته فا ساغی کردۆته وه، یه کیکه له بلاو کراوه چاکه کانی دیوانی ئه م شاعیره له رووی راست نووسین و ئیملاوه که تا ئیستاکه که وتونه ته ده ست خۆینه ره و خۆینه واری کورده وه. بۆ گومان بیروپرای ره خنه ی زانستی به گشتی له هه موو لایه نی ساغ کردنه وه ی دیوانی شیعی شیخ رهزا له بابته ئه م چاپه ی شوکور مسته فاوه له ناوه وه یه، قسه له سه ره که موکوری و هه له تیۆرییه کانی لیکۆلینه وه ی ئه ده بی زۆره و به روونی دیاره، به لام له رووی راست نووسینه وه یه کیکه له چاکترین چاپه زۆره کانی دیوانی شیخ رهزا.

ساغ که ره وه له م چاپه دا خالبه ندی به کارنه هیتراوه، ئه گه ر تا کوته را نیشانه کانی خالبه ندی بکه ونه بهرچاو، کاریکی ئه وتوبان نه کردۆته سه رکیش و پیتمی شیعه ره که

و له پرووی ئاوازی شهوه له سه ر شیعرایه تی خوئی
ماوه ته وه .

۳- له م ماوه یه دا باس له و شیعره کلاسیکییه زۆرانه ی
کور دی ده کړئ که خاوه نی ئه م باسه بلاوی کردوونه ته وه
وه ک به لگه یه ک له بابته به کاره ی تان و به کار نه هی تانی
خالبه ندی له شیعر ی کوردیدا .

(آ) له کتیبی «له بابته میتووی ئه ده بی کوردییه وه»
(۱۹۸۴ز) خالبه ندی زۆر که م به کاره ی تراوه ، تاکوته را
فیتر گول (،) ده که ویتنه بهر چاو . له ویش که متر
نیشانه کانی (:) و (?) چهن د جار ی ک به کاره اتوون . له و
کتیبه دا له شیعره موره سه سه عه کاندا به فیتر گول هه ردو و
نبوه دیره شیعر له ت کراون و له باتی دوو نیوه دیر بوون به
چوار نیوه دیر . به گشتی له شیعر ی ناو ئه م کتیبه دا که م
ر ی ک ده که وئ له نیوان رسته کاندا پشوویه ک بدری ، یان
زه مه نیکی وه ستان له ناوه وه هه بی . ئه گه ر ئه مه هه مو و
ئه وکاته پیوستی به فیتر گول ده بی ، به لام به مه رج چاو
(وه رگری و ته له وینه ی ئه ندازیاری تیپ) زال نه بی
به سه رگوئ (وه رگری کیش و ئاوازو تر یه) .

(ب) له «دیوانی نالی و فه ره هه نگی نالی» دا
(۱۹۷۷ز) خالبه ندی زۆر که م به کاره ی تراوه . ئه و
نیشانانه ی بهر چاو ده که ون ئه مانه ن: (، ! : ؟) ، به
زۆریش فیتر گول له موره سه سه عه کاندا به کاره ی تراوه ، بو
نمونه له م شیعرانه ی نالی و هی دیکه دا:

دووری له من خسته وه ، بی سه به بی یاری من
باری خودایا که تو ، بگری سه به بکاری من

سه ره رده بازی رپته ، تن ته خته به ندی جپته
دل مه یلی خاکی پپته ، پروح مالی خوته بیبه

سه ودا سه ره که زولفت ، نه زهاری له کن په شمه
دوور له و گوله یه عنی پروت ، گولزاری له کن په شمه

له و وه خته وه بیستومه ، دیتن به قه ده ر چاوه
هه رموم له به دهن یه کسه ر ، وه ک عه نی فه نه ر چاوه

بیستم له هه مو لایه ، مه یلی شه رو ده عوايه
سه ودا له سه رم دایه ، باکم چ له غه و غایه

که ریازی نه زه ر بازی ، له م راووشکاره ت چی بو یاری یو ده سبازی ، له م ده ست و نیگار ه ت چی

له وکاته ی ئه م فیتر گولانه ی خالبه ندی نه بوونه ته هو ی
ئه وه ی دیره شیعره کان به ره وانی نه یه نه ناو فیکر و گوئی
خو پنه ره وه ، هه ر له وکاته دا به لای ئیمه وه ئه گه ر ئه و
نیشانانه به کاریش نه هی ترانایه ، هیچی له مه سه له که
نه ده گزوی ، به پپی ئه و تیو رییه ی ده لی: «خالبه ندی له
شیعر ی کلاسیکی عه رزووی نه ته وه کانی پوژ شه لانی
نریک و ئاسیای ناوه راست به کار نه هی ترئ» .

(ج) له «میتووی ئه ده بی کور دی» دا (حه وت بهر گ
۲۰۰۱-۲۰۰۶ز) به گشتی خالبه ندی به کار نه هی تراوه ،
ئه گه ر به ده گمه ن نیشانیه ک له وانه له شیعره کاندا بهر چاو
بکه وئ ، زیانی بو خو پندنه وه نه بو وه . ئه وه ی پروون و
ناشکرایه ، شیعر ی ده بر گه یی کیشی خو مالی (سیلاب ،
په نجه ، بر گه ، که رت) به دیالیکتی گورانی زمانی کور دی
نمونه ی یه کجار زوره له ناو ئه م کتیبه دا .

ئه م جوړه شیعره له وئ دوو بابته ، هه ندیکیان
وه ستانیان له ناوه راستیدایه (۵+۵) ، بر یکی دیکه یان
وه ستانیان تیدانییه ، ئه وه ی وه ستانی تیدا هه یه ، به
فیتر گول جیاکراوه ته وه ، واته له جپی وه ستانه که ، فیتر گول
دانراوه ، ئه ویش وه نه بی له هه مو به لگه کاندا بی .
ئه وه ی جیا نه کراوه ته وه :

وجودت مایه ی سه رفرا زمان

گوشت شنه وای رپز پازمان

ئه وه ی جیاکراوه ته وه :

هه ر وه قت باقیم وات ، مه نزو ورم تو بیت

نه پپچ نه په نهان ، په نای دوو هویت

به واتای :

بوونت سه ر بلندی ئیمه یه

گویت له هه مو پاز و نیاز یکمانه

که ده لیم باقی مه به سم تو به

به ناشکراو نه پنی هه ر تو ه ی

به کاره ی تانی خالبه ندی

به گشتی هه مو دیوان و بلا وکراوه کانی شیعر ی
کور دی ، به تایبه تی شیعر ی کلاسیکی عه رزووی ،

خالبه‌ندی تیدا به‌کارنه‌هینراوه، نه‌گهر به‌ده‌گمهن و زۆر به‌که‌می نیشانه‌ی خالبه‌ندی به‌رچاو بکه‌وئ هیچ جۆره گیروگرفتیک دروست ناکا.

ئه‌وه‌ی ئیمه‌ ناگادارین، مه‌لا عه‌بدولکه‌رمیی موده‌ریس و کوره‌کانی بایه‌خیتی زۆریان به‌ خالبه‌ندی داوه‌ که دیوانی شیعر و چیرۆکه‌ شیعریه‌کانی مه‌سنه‌وی کوردییان بلاوکردۆته‌وه، له‌ هه‌موو بلاوکراوه‌کانیاندا له‌م رووه‌وه‌ بایه‌خیتی زۆریان به‌ هه‌موو نیشانه‌کانی خالبه‌ندی داوه‌.

ئیمه‌ لیته‌دا بۆ به‌لگه‌ ته‌نیا دیوانی نالی، لی‌کۆلینه‌وه و لی‌کدانه‌وه‌ی مه‌لا عه‌بدولکه‌رمیی موده‌ریس و کوره‌کانی (١٩٧٦ز) ده‌ورده‌که‌ینه‌وه. بلاوکه‌ره‌وه‌کانی دیوانی نالی له‌ به‌کاره‌یتانی نیشانه‌کانی خالبه‌ندی گه‌یشتوونه‌ته‌ پله‌یه‌ک مامله‌ی په‌خشانیان له‌گه‌ل دیره‌ شیعره‌کاندا کردووه. له‌م لایه‌نه‌وه‌ ئهم وێنانه‌ ده‌که‌ونه‌ به‌رچاو:

١- قیترگولیان (،) به‌بێ حسیب له‌ تیکسته‌کاندا به‌کاره‌یناوه‌.

٢- له‌ زۆر جیگه‌ قیترگولیان له‌ دوا‌ی وا‌ی عه‌تف و له‌ کۆتایی نیوه‌دیری یه‌که‌م داناوه‌، هه‌روه‌ها‌ نوخته‌یان له‌ کۆتایی نیوه‌دیری دووه‌م داناوه‌.

٣- له‌دیوانی شیعرى شاعیرانى کورد له‌ کۆنه‌وه‌ کاریکی ئاسایی بووه‌ نازنا‌وی شاعیر بخ‌ریته‌ ناو دوو که‌وانه‌ی گه‌وره‌وه‌ (،) که‌چی ئه‌وان له‌ سه‌رانسه‌ری دیوانی نالی خستوو‌یان‌ته‌ ناو دوو که‌وانه‌ی بچووک‌وه‌ «،» ئه‌مه‌یان تازه‌ باب‌ته‌ ها‌تۆته‌ ناوه‌وه‌. ئه‌وه‌ی یه‌که‌م بێ گومان ساده‌ و سا‌کارت‌ره‌ و ده‌می‌کی‌شه‌ بۆ‌نا‌زنا‌وی شاعیرانی کلاسیکی کورد به‌کارده‌هینری.

٤- له‌ هه‌ندێ جیگه‌دا دیری شیعر له‌به‌ر قه‌له‌با‌لغی خالبه‌ندی له‌ریت‌م ده‌که‌وئ:

**«گیل» نه‌گهر تورکی، «ته‌عال» نه‌ر عه‌ره‌بی
«بێ» نه‌گهر کوردی، نه‌گهر فورسی «بیا»!**

له‌پیش هه‌موو شتی‌کدا وشه‌ تورکییه‌که‌ «گیل» نییه‌ و «گه‌ل»ه‌(١)، هه‌روه‌ها‌ وشه‌ «فورسی»یه‌ که‌ش پیت‌یسته «فارس» بێ(٢). ئینجا ته‌ماشای نیشانه‌ی خالبه‌ندییه‌کان بکه‌ین، ده‌بینین قیترگول و که‌وانه‌ی بچووک و نیشانه‌ی سه‌رسو‌رمان له‌م دیره‌ شیعره‌دا یازده جار به‌کاره‌اتوون.

نه‌گهر دیره‌ شیعرى ناوبراو به‌بێ خالبه‌ندی بنووسینه‌وه:

**گه‌ل نه‌گهر تورکی ته‌عال نه‌ر عه‌ره‌بی
بێ نه‌گهر کوردی نه‌گهر فارسی بیا**

ئه‌و راستییه‌مان بۆ ئاشکرا ده‌بی، به‌بێ خالبه‌ندی دیره‌ شیعره‌که‌ له‌ خۆتندنه‌وه‌دا ده‌توانی ره‌وانتر ئاوازی شیعره‌که‌ بگۆتێته‌وه‌ بۆ گۆی. خۆ نه‌گهر دوو قیترگوله‌که‌ش بنووسرتین، کیش و ئاوازی شیعره‌که‌ تارا‌ده‌یه‌ک ناشیوئ، به‌لام باشت‌ر ئه‌وه‌یه‌ له‌نا‌وا نه‌بن بۆ غه‌ونه‌ له‌ شیعریکی دیکه‌دا خالبه‌ندی به‌م جۆره‌ خۆی ده‌نوئێ:

**خوسوسه‌ن هیندووی خه‌تتی به‌یازی رووی
(مه‌حمود)م
له‌مولکی (رۆم)ه‌دا ئیسته‌ش (خه‌لیفه‌)ی شاری
(به‌غدا)یه‌(٣)**

له‌م دیره‌ شیعره‌دا چوار وشه‌ خراونه‌ته‌ ناو دوو که‌وانه‌ی گه‌وره‌وه‌، وا‌ته‌ هه‌شت وێنه‌ی نیشانه‌ی خالبه‌ندی به‌کاره‌اتووه‌.

ئینجا شیعره‌که‌ به‌بێ خالبه‌ندی و له‌دوا‌ی راست کردنه‌وه‌ی دوو هه‌له‌ ئیملا‌ییه‌که‌ به‌م جۆره‌ ده‌که‌وئته‌ روو:

**خوسوسه‌ن هیندووی خه‌تتی به‌یازی رووی مه‌حمودم
له‌ مولکی رۆم دا ئیسته‌ش خه‌لیفه‌ی شاری به‌غدا‌یه
Romida**

نه‌گهر به‌را‌ورد له‌نی‌وان ئهم دوو دیره‌ شیعره‌ بکری، یه‌که‌میان خالبه‌ند کراوه‌، دووه‌میان به‌بێ ئه‌وه‌. راستییه‌که‌مان بۆ ئاشکرا ده‌بی، تیکستی یه‌که‌م ریشکه‌وپیشکه‌ به‌چاو ده‌کا، رینگه‌ له‌وه‌ ده‌گری دیره‌که‌ له‌ رووی ریتمه‌وه‌ بێ به‌ شیعر، گۆی بۆی نا‌کری کیش و نه‌غم وه‌کو دیره‌کانیش پیش ئه‌و دیره‌ پارێزگاری خۆی بکا.

خالبه‌ندی له‌ شیعرى هه‌ندى له‌ نه‌ته‌وه‌کانى ئه‌وروپا
له‌ شیعرى کلاسیکی کۆنی نه‌ته‌وه‌کانی ئه‌وروپای پیش سه‌ده‌ی بیسته‌م که‌ به‌ ئه‌لفوئیی لاتینی تو‌مارکراون زۆرکه‌م خالبه‌ندیان تیدا به‌کاره‌اتووه‌. به‌زۆری قیترگول (،) له‌ کۆتایی چه‌ند دیری‌ک داده‌نری تا مانای رسته‌کان ته‌واو ده‌بی، ئه‌وجا له‌کۆتایی دوا‌ دیری شیعر نوخته‌ (.)

دادنه نرئ، واته څېرگوله کان پو مه به سستی ته و او نه بوونی مانا ده که ونه بهرچا و نوخته ش پو ته و او بوونی مانا کان تومارده کړئ.

له م ماو د یه دا چنه د به لگه یه ک ده خه یه پرو و هک نمونه به گشتی پو خال به ندی له شیعی نه ته و ده کانی ته وروپا. نه و نمونه گوزارشت له شیعی ئیتالی و ئینگلیزی و پروسی ده که ن.

(۱)

دانتی ئه لیجیری DANTE (۱۲۶۵-۱۳۲۱ز) له داستان په ندو گه وره که ی به ناوی «کومیدای خودایی» (۴)، له هه رسې به شیدا «دوژه خ و خو پاک کردنه و به هه شت» خال به ندی زور که به کارهاتوه، به تایبه تی له ناو رسته ی تیکستی شیعه کاند. نه و هی هه یه زوری به څیرگول و نه و نیشانان ه ی له دیالوگ به کارده ئیترن، یان نه و پرو د اوانه ی به زمان ی که سیکی دیکه ده گېر دړینه و. به زوری خال به ندی له م یادگار به نرخه دا ده که ویتته کو تایی دیره شیعه کانه و، له و حاله ته دا هیچ جوړه گېروگرفتیک له پروی کیش و رېتمه و به خو ئینه دروست ناکا.

(۲)

ولیه م شه کسپیر SHAKSPEAR (۱۵۶۴-۱۶۱۶ز) له هه رسې به ره مه شیعی به مه زنه که ی خال به ندی به م جوړه خو د نه و ئی:

۱- شانوگه ربیه کان: نه م شانوگه ربیه ان ه ی شه کسپیر هه رچه ند به شیعه هوزاونه ته و، به لام پتویسته له زور شو ئن حسیی په خشان یان له گه لدا بکړئ، چونکه رسته ی شیعه کان و هکو گوته (قسه) له دیالوگدا له ده می نه کته ره کان دینه دهره و، ناوازیان پتو نه ندی به مانا و هه یه، له گه ل نه و ه شدا تا پله یه ک پتویسته کیش و رېتمیش بپار ئیزن، به مهر جیک مانا نه شتو ئنرئ، له بهر نه و د یه شه کسپیر به پتی پتویست خال به ندی به کاره ئنا و.

۲- پو ئیم و لیری که کان (قه سیده و غه زل): له م جوړه شیعه رانه د شاعیر که م و زور څیرگولی (و) به کاره ئنا و، له ویش زور که متر څیرگولی خال دار (و) بهرچا و ده که وئ. دیره شیعه کان نه گه رچی در ئن و پر گه شیان زوره، به لام نا و نه و دوو نیشانه ی به کاره ئنا و. هه رچی

نیشانه کانی دیکه شن، نه و انیش چون نه ته ناو رسته کانه و، به لام هه موویان له کو تایی دیره شیعه کان دانراون، نه مه ش و هکو ناشکرایه کار ناکاته سر تیکچوونی رېتم و شتوان و لهنگی کیشی شیعه که.

۳- سونیتنه کان: شه کسپیر له و ۱۵۴ سونیتنه ی داینا و، زور که م خال به ندی به کاره ئنا و، نه ویشیان څیرگول و نوخته یه، زور به یان که و تونه ته کو تایی دیره شیعه کانه و. به م جوړه چنه د دیره شیعی ک به څیرگول کو تایی هاتوه، ئینجا به دیره شیعی ک به نوخته داخواه. نه م مانای نه و د یه دیره شیعه کانی څیرگولدار پتو نه دیان به یه کتیره و هه یه، دیره شیعه خال دار که سه رجهم نه و مانایه ی شاعیر د یه وئ بیخاته پرو، ته و او ی ده کا و دایده خا.

له م پیشان دانه دا نه و راستی به مان پو دهر ده که وئ شیعی کلاسیکی نه د به ی ئینگلیزی به تایبه تی شیعی شه کسپیر له پروی خال به ندی به و له شیعی کلاسیکی میلله تانی روژه لات ی نا و ه راست نزیکه، چونکه له به که میاندا خال به ندی به کارنا ه ئنرئ و له دو و ه میاندا به شتو یه کی که م به کار دئ.

(۳)

میخائیل لیر مونتوډ LERMONTOV

(۱۸۱۴-۱۸۴۱ز) شاعیری پو مان تیکی- سیمبولی پروس له شیعه ریدا زور که م خال به ندی به کاره ئنا و، به لام له گه ل نه و ه شدا به شیک زوری له نیشانه کان له شیعه ریدا بهرچا و ده که ون و هکو (.) (..) (...) (و) (و) (-) (:) (?) (!) (!..). به شی زوری نه م نیشانان ده که ونه کو تایی دیره شیعه کان، له گه ل نه و ه شدا له ناو رسته ی دیره شیعه کانیش به کاریان د ئی، تا ده گاته نه و د یه نوخته له ناو رسته ی دیره شیعه ردا بهرچا و ده که وئ، له بهر نه و ناچار ده ب و شه ی پاش نوخته که، واته رسته تازه که ی دوا ی نوخته که به تیپی کاپیتال ده ست پئ بکا.

به هه موو جوړیک بوشایی نیوان و شه کانی رسته ی دیره شیعی نه و روپاییه ک نه دازه ی هه یه، تیک ناچئ، واته بوشاییه کان کورت و در ئشیان نیبه، چونکه مهر جی تومار کردنی شیعی نه و روپایی نه و د یه له سه ره تای دیره شیعه کان ریک بی و له سه ر ستو ئنیک پروا، له کو تاییدا دیری شیعه له کوئ کو تایی دئ با کو تایی بی، به

پېچەوانەى شىعەرى پۆژھەلاتى لەسەرەتا و کۆتاييدا پېويستە رېتک و لەسەر ستوونېک بى، لەبەر ئەوەیە ئەگەر نيوەدېرېتک وشەى کەمى تېداوو، پېويستە بۆشايى نېوان وشەکان فراوان بن بۆ ئەوەى کۆتايى نيوە دېرە دووھەکانىش لەسەر ستوونېک بن.

لەم بابەتەو نالى لە پارچەيەکیدا وەسفیکى جوانى شىعەرى خۆى کردوو لە رووى نەخشەى ئەندازباريەو کە لەسەر کاغەز دهنوسرې، بە راستى لەم لايەنەو ئەم وەسفە بۆ ھەموو شىعەرىکى کلاسیکى ستوونى عەرووزى کوردى و ھەوسىکانى کورد دەشى. لە شىعەرەکەدا نالى دەلى:

وەرە سەبرى خيابانى بەيازى دەفتەرى نالى
کە سەف سەف مەسەرەى بەرجەستە رېزى سەروى مەوزونە

لە بابەت لىکدانەو ئەم دېرە شىعەرەدا وتراو «دېرە شىعەر دەکرى بە دوو نيوە دېرە شىعەر لە دەفتەرى بەياز و ديوانى شىعەرەدا، بەرېکوپىکى نيوە دېرە شىعەرەکان بەرامبەر بە يەکترى دهنوسرېن، ئەوجا بەرېز بەم جۆرە يەک لەدوای يەک نەخش دەکرېن لە ناوەرەستەدا شەقامىک دروست دەبى» (٥).

ھەندى بۆجوان و تېينى لەبابەت

شىعەرى کلاسیکى کوردیەو

لە ھەموو ئەو نمونانەى بۆ بەلگە لەم لىکۆلنەو ھەبەدا پيشان دراوان لەبابەت خالەندیەو، راستىيەکمان بۆ ئاشکرا دەبى، ئەويش ئەوەیە، خالەندی لەکارى پەخشانی ئەدەبیدا ئەگەر جەوھەرىکى پېويست بى، بەگشتى ئەو پېويستىيە بۆ شىعەر دەست نادا. ئېمە لېرەدا تەنیا مەبەستمان شىعەرى کلاسیکى کوردیە ئەوەى ستوونى پى دەلېن و لە رووى کيشەو لەسەر بەحرى عەرووز دەھۆنرېتەو، بى گومان زۆریە ئەو جۆرە شىعەرە لەگەل کيشى سىلابى خۆمالېش رېتک دەکەون.

لەدوای گەشتىکى فراوان لەگىتى شىعەرى کلاسیکى کوردیدا ئەو راستىيەمان بۆ دەرکەوت کە ھەموو ئەوانەى ديوان و شىعەرى کوردیيان تۆمارکردوو، يان روونوسيان کردوو (دەستنووس و بەياز)، ھەروەھا ئەوانەى چاپشيان کردوو خالەندیيان بەکارنەھيئاو. ئەمانە راستيان کردوو، کەسانىکى زۆر کەمىش خالەندیيان

بەکارھيئاو، ئەمانە نالېم ھەلەيان کردوو، بەلکو ساقەيان کردوو، لەپېوەندى وشەکانى رستەى شىعەر گەراون بۆتېگەيشتنى مانايان، لەبەر ئەوە خالەندیيان بەکارھيئاو، ھەلەى ئەمانە لەو دایە ماملەى پەخشانيان لەگەل شىعەرەدا کردوو، ئەگەر شىعەر بە پەخشان حسیب بکەين، ئەوان راستن، بەلام شىعەر پەخشان نىيە و شىعەرە، لەبەر ئەوە پېويستە لە شىعەرى کلاسیکى کوردیدا خالەندی نەبى، بۆ بەراست زانىنى ئەم بېارە ھەندى بەلگە دەخەمە روو:

١- نيشانەکانى خالەندی وەکو نەقشېکى (يان وېنە و رەمىکى) ئەندازيارى نابن بەدەنگ، پېوەندیيان بە کيش و رېتمەو نىيە، تەنیا تېپ و وشەکان پېوەندیيان بە دەنگەو ھەيە، لەبەر ئەوە بېگانەن و دەنگەکان دەشپۆين.

٢- ئەگەر نيشانەکانى پرسىيار و سەرسورمان پېويست بى، زيانيان نىيە لەکاتىکدا بکەونە کۆتايى دېرى شىعەرەو. بە زۆرىش ھەروا دەکەوېتەو. لە پاشاندا ئەگەر کەوتنەبەر چاو، ئايا لە خويندەو دا کاردەکەنە سەر ترپەى (نەبرەى) پرسىيار و سەرسورمانەکە؟ زۆرجار نا، مەگەر لە شانۆگەرييەکانى چىرۆکى شىعەرى شەکسپېردا نەبى.

٣- لەکۆک نەبوونى نېوان نيشانەکانى خالەندی و دەنگى ئەو تىپانەى وشە و رستە پېتک دېن، پېويستە بەراوردېکى پراکتىکى دەست نيشان بکەين، بە مەبەستى ديارى کردنى تەفەیلە و بېگەى شىعەر (مقطع، کەرت)، لە حالەتى بەکارھيئەتەى خالەندی و بەکارنەھيئەتەى لە مەسەلەى پېوەندى نيشانەکان بە تىپەکانەو (دەنگەکانەو).

نالى لە شىعەرىکى خالەندی کراودا دەلى:

کوشتەى نىگاہى دیدەتە، گەرمەست، ئەگەر خەراب
بەستەى کەمەندى زولفتە، گەرشېخ، ئەگەر سوللوک

ئەم شىعەرە لەسەر (بەحرى ئەخرەبى ھەشت تەفەیلەى مەکفوفى مەقسوور)ە- مفعول فاعلات مفاعيل فاعلان.

ئەگەر کەرتى بکەين بەم جۆرە خۆى دەنوېن:

کوشتە ی نېـ/گاهی دیده/ ته، گهرمه ست، نه/ گهر خه راب
مفعولُ فاعلاتُ مفاعیلُ فاعلان
بـ -ب ب ب -ب -ب

بۆ مه به سستی کهرت کردن وه کو دیاره خالبه ندی جیتی
نابیتته وه. نه مه له لایه ک، له لایه کی دیکه وه قه واره ی دیره
شیعری ستوونی عهرووزی (مه به ست کیش و ریتمه)
کورت و دریتی هه یه، دیری یه که می هه ر شیعریک نه و
قه واره یه دیاری ده کا. واته هه موو شیعه که له سه ر کیشی
یه که م دیره وه به رپوه ده چی. پارچه شیعه که له رووی
ته فعلیه و پرگه وه هه موو دیره کانی به قه دهر یه کتری ده بن.
نه غه می شیعه که له خوتنده وه ی دیری یه که مه وه ده ست
پێ ده کا و ئاشکرا ده بی، ته نیا دهنگی تیپه کان نرخیان
هه یه. له خوتنده وه ی دیری یه که مه وه «زیهن» و «گوئ»
ئاماده ده بن، پتویسته هه موو دیره کانی دیکه پیره و ی
دیری یه که مه که بکه ن له رووی کیش و نه غه مه وه. هه ر
نیشانیه کی بیگانه ی بی دهنگه سه نگ و بی لایه نی
وه ک وینه ی نیشانه کانی خالبه ندی سه ر له خوتنه ر
ده شپۆتین.

گریمان نه گهر پتوه ندی له نیتوان دهنگه کان و خالبه ندی
له م به لگانه دا کرده ویدی نه بی و ته نیا زیهنی بی، له به ر
نه وه ی له گه ل یه کتریدا کوک نین، له کاتی کهرت کردن
به رامبه ر به روو داویتی سه یر ده وه ستین و نیشانه کانی
خالبه ندی سه رمان لی ده شپۆتین و هه موو شتی کمان لی
تی ک ده دن، وه کو له پیشاندانی دیره شیعه که ی نالی
که وته به ر چاومان.

له کوتاییدا ده لیتین پتوه ندی تیپه کانی ناو رسته ی
شیع ره گه ل نیشانه کانی خالبه ندی وه کو نه و مسته میوژ
و قالۆنچه یه وایه نه گهر هه ردوولایان تیکه ل به یه کتری
بکرتین و رۆبکرتنه سه ر زه و ی، قالۆنچه کان واته
نیشانه کان له گۆره پانه که دا لا ده که ون، چونکه پیتیان
هه یه. ئیمه ش پتویسته نه و نیشانانه له ناو شیعری
کلاسیکیدا بخه یه نه لاوه. ئیعتیزاریش بۆ نه و پیاویه که
قالۆنچه که ده خوا و میوژه که بی پتییه و بۆ خو ی
ده مینیتته وه.

په راویزه کان:

(۱) گه ل = gel به مانای (وه ره) له چاوگی

(گه ل = گه ل = gel) بنووسری. له به ر نه وه (گیل)
هه له یه.
(۲) نالی له م شیعه ده دا په نجه بۆ که سیکی تورک و
عه ره ب و کورد و فارس درێژ ده کا. وشه ی «فورس»
مانای میلیله تی فارس ده گه یه نی، بۆ که سیک له و میلیله ته
بی «فارس» ی پێ دهوتری نه ک «فورس». له لایه کی
دیکه شه وه کیش و ریتمی شیعه که به وشه ی «فارس»
تیک ناچی، نه وه ی کیش و ریتمی شیتواندوه وه دوو
قیرگوله یه که نیوه دیری یه که م و نیوه دیری دووه می دیره
شیعه که ی له ت کردوه.

(۳) له م دیره شیعه ده دا دوو هه له ی ئیملا ی هه یه،
یه که میان وشه ی «هیندرووی» راست نییه، پتویسته
وشه که «هیندوویی» بی، دووه میان وشه ی «رۆم دا»
رۆمه دا» راست نییه، پتویسته «رۆم دا» بی، نه گینا
شیعه که له نگ ده بی. وشه ی «رۆم دا» به لاتینی
«Romida» یه، سی پرگه یه (- -)، بزوتنی پاش
میمه که به نه لفویتی عه ره بی نانوسری، له لاتینیدا به
(i) ده نووسری، ئیتر بلاوکه ره وه کانی دیوانی نالی
دهنگی نیتوان میم و دالی وشه ی «رۆم دا» یان له (i)
لاتینییه وه که له نه لفویتی عه ره بی زمانی کوردیدا
نانوسری گواستوو یانه ته وه بۆ دهنگی «ه، ه» ی
نه لفویتی عه ره بی که له لاتینیدا وینه ی «e» ی وه رگرتوه.

(۴) له م ماوه یه دا پتویسته نه وه روو بکرتته وه له به ر
نه بوونی یادگار که ی دانتی به زمانی خو ی ئیتالی
(یاتۆسکانی) له به ر ده ستدا، په نامان بۆ وه رگی پانه
رووسییه که ی برد، لی ره دا له رووی خالبه ندیییه وه هیچ
جیاوازییه ک له نیتوان نه سل و وه رگی پراوه که دا نییه،
چونکه له زمانانی نه وروپی به تایبه تی شیع ره له هه ر
زمانیکه وه وه رگی پراوه ته سه ر زمانیکی دیکه،
پارتیزگاری خالبه ندی نه سله که ده کری و وه ک خو ی
ده گوتیریتته وه، زمانی دووه م.

(۵) مارف خه زنه دار، نالی له ده فته ری نه مریدا،
به غدا، ۱۹۸۱، ل ۶۷ - ۴۷.
نه م دیره شیعه ی نالی دیری دوایی پارچه یه که له پینج
دیره شیعه ر پیک هاتوه، له سه ر به حری هه زه جی هه شتی

سالم (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) عهرووی
هۆنراوه تهوه.

سه چاوه کان:

کوردی

- (۱) دیوانی نالی، لیکۆلینهوه و لیکدانهوهی مهلا عهبدولکه ریمی مدرس و کوره کانی، به غدا، ۱۹۷۶.
- (۲) دیوانی نالی و فرههنگی نالی، لیکۆلینهوه و ساغ کردنهوهی مارف خهزنه دار، به غدا، ۱۹۷۷.
- (۳) مارف خهزنه دار، له بابته میژووی ئهدهبی کوردیهوه، به غدا، ۱۹۸۴.
- (۴) مارف خهزنه دار، میژووی ئهدهبی کوردی، ههوت بهرگ، ههولیر، ۲۰۰۱-۲۰۰۶.
- (۵) دیوانا مهلا یی جزیری، بهرهه فکرن و نهو ژاتنا تحسین ابراهیم دۆسکی، دهوک، ۲۰۰۰.
- (۶) دیوانی شیخ رهزای تاله بانی، ساغ کردنهوه و شهرحی شوکور مستهفا، ههولیر، ۲۰۰۰.

عهرهبی

- (۷) شرح دیوان أبي تمام، إيليا حاوي، دارالكتاب اللبناني، ط ۱، بیروت، ۱۹۸۲ (۹۷۶ص).
- (۸) شرح دیوان المتنبي، عبدالرحمن البرقوقي، ۴ أجزاء، ط ۲، القاهرة، ۱۹۳۸ (۱۶۳۶ص).
- (۹) دیوان معروف الرصافي، دارالكتاب اللبناني، ۴ أجزاء، ط ۲، بیروت، ۱۹۸۱ (۶۸۹ص).

فارسی

- (۱۰) شانامه فردوسی، متن انتقادی، تحت نظر ی.ا. برتلس، ل. گوزلیان، م. عثمانوف، او. سحیرنوا، ع. طاهر جانوف، ع. نوشین، ر. علی یف، ع. آذر؛ ۸ جلد، مسکو، ۱۹۶۰-۱۹۷۰.
- (۱۱) مولانا جلال الدین رومی، کلیات دیوان شمس تبریزی، با مقدمه و تصحیح محمد عباس، تهران، ۱۳۷۴/۱۹۹۵ (۱۵۶۰ص).
- (۱۲) مولانا جلال الدین رومی، متن کامل مشنوی معنوی، مطابق نسخه مشهور و معتبر تصحیح نیکلسون، تهران، ۱۳۷۸/۱۹۹۹ (۱۲۷۶ص).

تورکی عوسمانی

- (۱۳) تحفه وهبی، له سالانی ۱۷۸۲-۱۷۹۱ نووسراوه و له سالی ۱۸۲۹ له ئهسته موول چاپ کراوه.
- (۱۴) معلم ناجی، نوکتیبی بلاوکردۆتهوه، له سالانی ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹ له ئهسته موول چاپ کراون.
- (۱۵) توفیق فکرت، رباب شکسته، ایکنجی طبع، درسعات (ئهسته موول)، ۱۸۹۹.

به زمانانی ئهروپی

- (16) The illustrated Stratbord SHAKESPEAR, Chancellor Press, London, 1982. (به زمانانی ئینگلیزی)
- (۱۷) دانتی ئهلیجیری، کۆمیدیا ی خودایی، گۆرینی له ئیتالییهوه بۆ رووسی م. لۆزینسکی، بلاو کراوهی ئه کادیمییهی زانستی، مۆسکۆ، ۱۹۶۷ (به زمانانی رووسی).
- (۱۸) ههلیژارده له بهرهه می م. یو، لیر مونتوف، ۴ بهرگ، بلاو کراوهی ئه کادیمییهی زانستی، مۆسکۆ-لنینگراد (ئپستا سانت پیتربورگ)، ۱۹۶۱ (به زمانانی رووسی).

تیپینی:

- مامۆستا مارف خهزنه دار به ئینی ئهوهی به گۆفاره کهمان دا له دهرفه تیکی نزیک (خالبهندی له شیعره نوی کوردیدا) ش بنووسی.
- (پامان)